خوێندنەوەیەک بۆ ئیستاتیکا..
عەبدوڵا سڵێمان (مەشخەڵ)

بەرەو ئاراستەی بەهێزکردنی ئیستاتیکای مارکسیزم

ئیستاتیکا چییە؟

مانای بنەڕەتی ئیستاتیکا لە یۆنانییە کۆنەکانەوە وەرگێراوە و مەبەست لێی زانستی پەیوەست بە هەستەکانە، دواتریش وەک ل□ق□کی تایبەت بە هەست و ویژدان بینیویانە. زانستی ئیستاتیکا، زانستێکی نوێیە بەڵام مێژوو□ی□کی دوور و درێژی لەڕامانی فەلسەفی د□رbar□ی جوانی و هونەر لەپشتەوە وەستاوە. (ئیستاتیکا بەکۆی ئەو شتە هەبووهەست پێکراوە چێژ بەخشانە دەگوترێ کە دیمەنی شتە جوانەکان پێکی دەهێنن،کە جوانی دوو چەشن لەخۆ دەگرێت لەوانە(جوانی سروشت،جوانی کاری هونەری(١) هەر لە کۆنەوە فەیلەسوفان باسیان لە جوانی کردووە و جوانی جێی بایەخ و سەرنجیان بووە. هەر بۆیەش) ئیستاتیکا ل□ق□ک و بەشێکی گرنگی فەلسەفەیە. ئەم وشەیە واتا ئیستاتیکا،لەبنچەدا بەواتای هەست وسۆز دێت کە لەناوەڕۆکدا باسی جوانی و بەهاکانی جوانی و چێژ و پێوەرەکانی جوانی و ڕێژەکەی دەکات، بەهۆی ئەو بایەخ و گرنگە زۆرەی کە هەیەتی لەکایەی ژیانی مرۆڤدا ،بەردەوام فەیلەسوفان وبیرمەندان لەقۆناغە جیا جیاکانی مێژووی مرۆڤایەتیدا گفتوگۆوبۆچوون وڕەئی جیاوازی لەسەر گوتووە و باس و شڕۆڤە کراوە.)(٢)ئیستاتیکا بوارێکی تیئوری پڕ بایەخە کە بەڕۆڵی خۆی بایەخ بە سروشتی جوانی و هونەر و چێژ و داهێنان و خەمڵاندنی جوانی دەدات. ئەفلاتون (٤٢٧ پ ز – ٣٤٧ پ ز) چونکە پێیوابوو هونەر لاسایی سروشت دەکاتەوە، بۆیە هەڵوێستی ئەفلاتون سەبارەت بە ئیستاتیکا نەرێتی بووە. ب□ بۆچوونی ئەفلاتۆن دەبێت جوانی لەسەر بنەمای خۆشەویستییەک بێت کە هەستی بەرژەوەندیخوازانەیی تێدا باڵادەست نەبێت. بۆ نموونە خۆشەویستی پیاو بۆ ژن ناکرێت ناوی لێبنێ خۆشەویستیکی جوان وڕاستی□قینە ئەگەر لەسەر بنچینەی چێژی سێکسی بنیات نرابێت،کەلە جوانێکی کاتییدا خۆی وێنادەکات. بەتێڕوانینی ئەفلاتۆن و تەنانەت ڤیساغۆرسیش (موزیک)بەجوانترین بابەتی ئیستاتیکا دادەنرێت. هەرچی ئەرستۆیە (٣٨٤ پز – ٣٢٢ پ ز) بەگرنگی دەزانێت جیاوازی بکرێت لەنێوان جوانی ڕاستەقینە و جوانی کاتیی، کەپێوایە جوانی کاتیی شتێکی سنووردارانەیە، ئەگەر لەسەر بنەمای هەستی بەرژەوەندی

خوازانە بێت.(٣)

کەچی هیگڵ (١٧٧٠ – ١٨٣١) کە یەکێک بوو لە گەورە فەیلەسوفەکانی مێژوو؛ تێکۆشاوە دیاردە کۆمەڵایەتییەکان بە هونەریشەوە لە میانی میتۆدی دیالێکتیکی بێئەوەی توخمە کۆمەڵایەتییەکان لەیەکتر جیا بکاتەوە، شیبکاتەوە.(٤) چەمکی زانستی ئیستاتیکا وەک لقێکی فەلسەفە بۆ یەکەمین جار لەلایەن فەیلەسوفی ئەڵمانی ئەلکسەندەر بومگارتن (١٧١٤ – ١٧٦٢) لە سەدەی هەژدەهەم بەکارهاتووە. ئیستاتیکا بەگشتی سەروکاری لەگەڵ سروشت وجوانی و چێژ و هونەر هەیە. زۆربەی لێکۆڵەرەوانیش کۆکن لەسەر ئەوەی کە ئیستاتیکا خوێندنەوەیەکی ڕەخنەگرانەیە بۆ سروشت و ڕۆشنبیری و هونەر. بەوپێیەی هەمیشە تێکەڵییەک لە نێوان هونەر و جوانیدا دەکرێت، هەرچەندەش زۆر نزیکن لەیەکەوە، بەڵام جیاوازیشن بەتایبەتی لە بوارە هەستیی و ویژدانییەکان. ئیستاتیکا هەست نییە بەڵام زیاتر پەیوەستە بە کارە ویژدانی و هەستەوەرەکانی مرۆڤ. هەرچی هونەرە خوڵقاندن و دووبارە خولقاندنەوەی مادە هەستپێکراوەکانە وەک تابلۆی هونەری یان پەیکەرێک، یان شیعر و پارچە مۆسیقایەک.(٥). بەڵام دیارە ئیستاتیکا نەک هەر وەکو چەمک نامێنێتەوە، بەڵکو لە کۆمەڵگە چینایەتییەکان؛ ئەویش وەکو ئەدەب و هونەر و زانست و هەر چالاکییەکی ئینسانیی ناکەوێتە ئەودیو کێشە چینایەتییەکانەوە. بەپێی لە کۆمەڵگە چینایەتییەکان ، چینی فەرمانڕەوا مۆرکی بەرژەوەندی چینایەتی خۆی دەدات لە هەموو ڕووداو و دیاردەیەک لە کۆمەڵگە. بەوپێیەی زانست و فەلسەفە تا کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم لە لێکدانەوە و خوێندنەوەکانیاندا چەمکی ئیستاتیکایان لە بەرژەوەندی بۆرژوازی لێکداوەتەوە. لەگەڵ هاتنەمەیدانی مارکسیزم وەک زانستی ڕزگاریبەخشی چینی کرێکار لەستەمی سەرمایەداری، ئیتر مێژووی لێکدانەوە و خوێندنەوەی چینایەتی لە کۆمەڵگەی سەرمایەداری گۆرانی بەسەردا هات. خوێندنەوەی مارکسیستانە بۆ ئەدەب و هونەر و ئیستاتیکا شوێنێکی گرنگی لە مێژووی خوێندنەوەکان گرت. بەڵام تا سەرەتای سەدەی بیستەم ئەم زانستە نەیتوانی شکڵ و شێوە بەخۆی بدات و بنەماکانی خۆی دیاری بکات و بچەسپێت.

ئیستاتیکا لەڕوانگەی مارکسیزمەوە

مێژووی سەرهەڵدانی ئیستاتیکا دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای پەیدابوون و پەرەسەندنی فەلسەفە و هونەر. گەرچی مێژووی هونەر لە مێژووی فەلسەفە کۆنترە، بەڵام فەلسەفە توانی ببێتە سەرزەمینی قسەکردن لەسەر جوانناسی. وەک دەزانرێت بەرهەمە ئەدەبیی و هونەرییەکانیش زادەی هەلومەرجێکی کۆمەڵایەتی و ئابووری دیاریکراون لە

کۆمەڵگەدا. واتە ئەو بەرهەمانەی ڕووداوگەلێکن لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانەوە لەدایک دەبن. ئەم بەرهەمە ئەدەبی و هونەرییانە گوزارشتن لە هەست و سۆزی ئینسانەکان کە نەک بەشێوەیەکی ئەبستراکتانە، بەڵکو کۆمەڵایەتییانە و هونەرییانە داڕێژراون و نمایش دەکرێن. جوانناسی مارکسیستی یان ئیستاتیکای مارکسیزم وەک یەکێک لە ڕەهەندە ڕەخنەییەکانی ئەدەبی مارکسیستی بناغەکەی دەگەڕێتەوە بۆ تێگەیشتنی مارکسیستانە بۆ دەق و کۆمەڵگە. چونکە ئیستاتیکای مارکسیزم لەسەر بنەمای مێژوویی شێوازەکانی موڵکایەتی و چینەکان و ئایدیۆلۆژییەکانیان دەجووڵێ و مارکس وای دەبینێ کە هونەر شێوەیەکە لە شێوەکانی نوێنەرایەتی جیهان. ئەمەش واتە هونەر دەروازەیەکە، هۆکارێکی مەعریفییە، پەیوەندییەکی کۆمەڵایەتییە، چەکێکی چینایەتییە، دەوڵەمەندکردنی ئینسانییەتە، کارێکی هۆشیارییە و لەکاتێشدا ئاوێنەی کۆمەڵگەیە. (٦) هەروەها وەک بلیخانۆف ئاماژەی پێدەدا مارکس (١٨١٨ – ١٨٨٣) پێیوابوو ئیستاتیکای هیگڵیی، هەنگاوێکی گەورە بوو بۆ پێشەوە بۆ تێگەیشتن لە ماهییەتی هونەر و مێژووەکەی. هەرچەندە مارکس هەرگیز وەک بابەتیکی سەربەخۆ باسی لە ئیستاتیکا نەکردووە، بەڵام لێکۆڵەرەوان و ڕەخنەگرانی مارکسیست هەر زوو سەرنجیان چۆتە سەر ئەم مەسەلەیە و دواتریش لەسەر دەستی گیورگی بلیخانۆف و بلینیسکی و تشیرنیفیسکی و برتۆڵد برێشت و جۆرج لۆکاش و هێربێرت مارکۆزە و واڵتەر بنیامین و ئەنتۆنی گرامشی و تێری ئیگڵتن و لویس ئاڵتوسەر تا دەگات بە ڕۆلان بارت و زۆر ئەدیب و هونەرمەندی تری ئەو زانستە، بناغەکەی داڕێژرا و پەرەی پێدرا. بلیخانۆف لە ساڵی ١٩١٢ لە کتێبی (هونەر و ژیانی کۆمەڵایەتی) کۆتە ڕەتکردنەوەی هەر بیروبۆچوونێک سەبارەت بە دابڕانی هونەر و ژیان. بلیخانۆف دەڵێت(هەرئەوەندە بەس نییە بڵێین ئەدەب و هونەر وێنای ژیان دەکەن، بەڵکو دەبێت بزانین هونەر چۆن گوزارشت لە ژیان دەکات و چۆن لە جووڵەی دیالێکتیکی ژیان تێدەگات.)(٧) ئیستاتیکای مارکسیزم و تیئوریەکەی پشتبەستوو بە تێڕوانینەکانی کارڵ مارکس داڕێژراوە و کاری ئەو خوێندنەوەی دەق و هونەرە لەسەر بنەمای ماتریالیزمی دیالێکتیک. بەتایبەتیش ئەو بابەتانەی کە پەیوەستن بە چێژ و جوانی و هونەر. تێگەیشتن لە ئیستاتیکای مارکسیزم تێگەیشتنە لە ئاستی گەشەی کۆمەڵگە و هێزەکانی بەرهەمهێنان و پەیوەستکردنەوەی ئەو تێگەیشتنە بە دەق و کارە هونەرییەکان و لەوەشەوە خوێندنەوەی دەق و نووسەر و ئیلتزامی چینایەتییە. مارکس و ئەنگڵس پێیانوابوو کە هەموو چالاکییەکی کردەیی ماددی ئینسانی، دیوێکی ئیستاتیکای هەیە. پەیوەندی نێوان ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی و ئیستاتیکای مارکسیزم، پەیوەندییەکی

توونـــد و تۆڵە و ڕەخنەی مارکسیستی بەبێ ئەم چەکە مەعـــریفییە کـــاریگەرە نـــاتوانێت زۆر بەبـــاشی بچێتە پێشەوە و ئامانجەکـــانی بپێکێت. جەوهەری زانستی ئیستاتیکای مارکسیزم خولانەوەیە بەدەوری ئەو ناوەندە مەزنەی کە ناوەڕۆکی دەقە ئەدەبییەکەی لەسەر بنیاد نراوە کە ئەویش ئینسانە. دەق لە فیکری ئینسانی پێکدێت. دەق بە فکری ئینسانی، وەک بلینسکی دەڵێت دەقێکی بە گیان و مردووە. پێچەوانەی تێڕوانینی ئەدەبی بۆرژوازی بۆ ئیستاتیکا کە فۆکس لەسەر فۆرم و شێوە دەکاتەوە، ئیستاتیکای مارکسیزم جەغد لەسەر ئیلتزامی چینایەتی دەکاتەوە و تەوەری سەرەکی ئیشکردنی، دیاریکردنی ڕۆڵی ئینسانە لە ململانەی چینایەتییەکان.

ئیستاتیکای مارکسیزم تیئۆرییەکە لە جوانناسی، لەسەر تیئۆرییەکانی کارل مارکس بنیادنراوە. ئەم زانستە پشت بە میتۆدی ماتریالیزمی دیالێکتیک دەبەستێت بۆ چەسپاندنی تێڕوانینی مارکسیزم لە بواری ڕۆشنبیری و بەتایبەتیش لە بوارەکانی پەیوست بە هونەری و جوانی. هەلـومەرجە ئـابووری و کۆمەڵایەتییەکـان بەتـایبەتیش پەیوەنـدییە چینایەتییەکان گاریگەرییان هەیە بەسەر هەموو لایەنەکانی ژیانی تاک لە کۆمەڵگە. لەکۆڵینەوەی ئیســـتاتیکیی لەڕوانگەی ماتریـــاڵیزمی مێـژووییەوە لەهەر بەرهەمێـکـی ئەدەبـی یـان هـونەری سـەرەتا بەبێ تێگەیشتن لە مارکسیزم ناتوانێت ئامانجی خۆی بپێکێت. بۆ ئەوەی لەکۆڵینەوەی ئیسـتاتیکی مارکسیسـتی بچێتە بـواری جێبەجێکـردنەوە، دەبێت نووسەر دەق وردبکاتەوە بەسەر چێژ و خەیاڵ و زمان و فۆرم و پەیوەنـدی دەق بە کۆمەڵگە و هەورەهـا جێوشـوێنی دەق لە ململانەـی چینایەتیدا. بەمجۆرە زانستی ئیستاتیکای مارکسیزم (زانستێکە لەو یاسا و پەیوەندییە ئیستاتیکییانە دەکۆڵێتەوە کە ئینسان بە جیهانی دەوروبەرەوە دەبەستێتەوە.)(٨)

ئیستاتیکای مارکسیزم و ئەدەبی کوردیدا

ئەدەبی کوردی گەلێ بایەخی بە ئیستایکا و مەسەلە جوانییەکانی دەق و داهێنان داوە. بەڵام بایەخی بە ئیستاتیکای مارکسیزم نەک بەپێی پێویـــست نەداوە، بەڵکـــوو لە چـــوار دەیەی ڕابـــردوودا ســـەرباری هەوڵەکانی بزووتنەوەی ئەدەب و هونەری پێشکەوتووخوازی و کرێکاریی لە کوردستان، کەچی بەتەواوەتی هەست بە کاڵبوونەوەی دەکەین. (٩) جێی خۆیەتی لێرەدا ئاماژە بەوە بکەین کە چێژ و چێشەی ئەدەبی و جوانناسی و ئیستاتیکا و گەلێ تایتڵی تر دەبنە چەتری دەیان نووسین و وتار جیددی بەزمانی کوردی کە سەرجەمیان لەدیدگای جیاجیای ئەدەبییەوە سەبارەت بەو کایە گرنگەی ئیستاتیکا، بەڵام لە دیدگای غەیرە مارکسیستییەوە نووسراون،(١٠) لەکاتێکدا دەبوایە ئیستاتیکای

مارکسیزم بەتایبەت لەلای نووسەران و ئەدیبانی کرێکاریی و مارکسیستی بۆی بایەخ و بوایە و دیان وتار و سەدان ڕەخنەی ئەدەبییان لەهەڵبەهەنجایە. بەهەرحاڵ واقیعی ئەم دۆخە و لاوازی ئەم ڕەوتە ئەدەبییە کرێکارییە هۆکارێکە لە هۆکارە سەرەکییەکانی قەتیسبوون و گەشەنەکردنی ئیستاتیکای مارکسیزم کە بایەخدان بەم پرسە خەمی جەوهەری بزووتنەوەی ئەدەبی کوردی نییە. ئەو خەمە، خەمی لێکۆڵەرەوان و ڕەخنەگرانی مارکسیستییە تا بتوانن لەسەر هەمان ڕێچکەی بیرمەندانی مارکسیستی برەو بەو پرسە بدەن.

یەکێک لە هۆکارە سەرەکییەکانی ئاوڕنەدانەوە لەم بزواتە و ئیشنەکردن لەسەری بریتییە لە پاشەکشەی کۆمۆنیزم و مارکسیزم و هەروەها چینی کرێکاری کوردستان لە گۆرەپانی ململانێیە چینایەتییەکان. کاریگەری ئەم پاشەکشەیە نە تەنها بەسەر ئەدەبیاتی کرێکارییەوە دیارە، بەڵکو زۆر سەخت و گورجکبڕانە بەسەر واقیعی ژیانی خەڵکی ستەمدیدەی کوردستانەوە شکاوەتەوە. خەڵکی کوردستان بەهۆی ئەم پاشەکشەیە و هەم لەڕووی ئابوورییە و لەدۆخێکی سەختدا ژیان بەسەر دەبەن و هەمیش لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە چەند دەیە گەڕێنراوەتە دواوە. ئەم دواکەوتنە سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتییەی خەڵکی بەشمەینەتی کوردستان ڕاستەوخۆ کاریگەری هەیە بەسەر زەوق و چێشە و هەستە چینایەتییەکان. ئەو جوانییەی کە ئینسانێک لە دۆخێکی ئاسایی و ژیاریدا دەیبینێت، جوانتر و ئیستاتیکیترە لە هەمان جوانی کە هەر هەمان ئینسان لەدۆخێکی دژواردا دەیبینێت. خەڵکی کوردستان قوربانی سیاسەت و ستەمی چینایەتی بۆرژوازی کورد و جیهانییە بەو ئەدەب و هونەر و کلتوورەشی ک بەرگری لە لیبڕالیزم و ستەمکاران دەکەن. چێشەی ئینسانی زەحمەتکێشی کورد هیچی کەمتر نییە لە چێشە و هەستە مرۆییەکانی هەر ئینسانێک جا لەهەر گۆشەیەکی دنیادا بێت. دەبێت و ئەرکمانە کە خەڵکی ستەمیدە و بەشمەینەتی کورد جارێکی تر ئاشنا بکەینەوە بە دەق و کارە هونەرییە ناوازە و بە سەلیقەکان تا جوانناسی خۆیان واتە ئیستاتیکای ئینسانیی خۆیان شوێنی بەرزی شیاوی خۆی وەربگرێت و چێژ لەو ژیانە بکەن کە تیایدا دەژین و شایانیانە، نەک جەهەنەمی بۆرژوازی و سەرمایەداری.

ئەنجام

ئیستاتیکای مارکسیزم وەک زانستێک پەیوەستە بە هەستەکان کە مێژوویەکی درێژی لە ڕامانی فەلسەفە دەربارەی هونەر و ئەدەب لەپشتەدا هەیە. لەوەتەی هونەر و ئەدەب هەیە ئەم جوانناسییەش هەبووە و بەڵام درەنگ وەک زاراوە جێگیر کرا. مارکسیزمیش بەبەش

نییە لەم زانستە و بایەخی داوەتە. هەرچەندە مارکس و ئەنگڵس بە وردی و سەربەخۆ باسی ئەم زانستەیان نەکردووە، بەڵام دوای ئەوان لەسەر دەستی بیرمەندان و فەیلەسوفان و ئەدیبانی مارکسیست بایەخی پێدرا. لە ئەدەبی کوردیشدا ئیستاتیکای مارکسیزم پشتگوێ خراوە و گرنگی پێنادرێت، بەڵام ئەرکی ئەدیبان و هونەرمندان و نووسەرانی مارکسیستییە ئەو پرس و بابەتە بوروژێنن و لای لێبکەنەوە و بیکەنە بەردی بناغەی وتار و نووسینە ڕەخنەییەکانیان.

عەبدوڵا سڵێمان (مەشخەڵ)
ئازار و نیسانی ٢٠٢٢

-__________

ژێدەر و سەرچاوە

(١)و(٢)و(٣) کورتە نووسینی فەلسەفەی ئیستاتیکا چییە، سایتی فەلسەفە. پۆستی ١٦ی کانوونی یەکەمی ٢٠١٨؛
(٤)علم الجمال عند لوكاش ص ٦-٧
(٥)فلسفة الجمال https://ar.wikipedia.org/wiki/
هەروەها بڕوانە فەرهەنگی زاراوەکانی ئەدەب و زانستە مرۆڤایەتییەکان دکتۆر نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد لە بڵاوکراوەکانی ناوەندی غەزەلنووس بۆ چاپ و بلاوکردنەوە چاپی یەکەم تاران ٢٠١٥، لاپەڕە ٧٦.
(٦)https://en.wikipedia.org/wiki/Marxist_aesthetics
(٧)الفن و علم الجمال الماركسي فؤاد الكنجي موقع الحوار المتمدن
(٨)المفهوم الماركسي اللينيني لعلم الجمال موقع العالم الجديد https://al-aalem.com/news
(٩)لێرەدا بە تایبەتی ڕۆڵی کانوونی هونەر و ئەدەبی کرێکاری کوردستان و حەلقەی ئەدیبانی کۆمۆنیست نابێت نادیدە بگرین کە سەرباری کەموکوڕییەکان و ئاستەنگەکانی بەردەمیان توانیویانە لانیکەم لایەک لەم مەسەلەیە بکەنەوە و کاریگەری خۆشیان دابنێن.
(١٠)لە ئەدەبی کوردیدا هەر لە هەوڵە سەرەتاکەی کەمال میراودەلییەوە(فەلسەفەی جوانی و هونەر) ەوە بگرە تا دەگاتە وەرگێڕانەکانی عەزیز گەردی و پاشان تا دەگاتە سمکۆ محەمەد (ئیستاتیکا) و چێژەکانی خوێندنەوە و نووسین و گێڕانەوەی شاخەوان سدیق و چێشە و چێشنە ئەدەبییەکانی د.حەمە منتک کە دەربارەی ئیستاتیکا دواون، نموونەیەکن لەو هەوڵانە.

تێبینی : ئەم بابەتە لە گۆقاری وانەر ژمارە ١١ ی ساڵی ٢٠٢٣ دا، بڵاو بۆتەوە.